

HET GELUID VAN BREKEND GLAS

interview met Hans Kellner

L.M. Blits en W.H. Slob

In het kader van de lezingencyclus 'De wereld als tekst', gehouden te Groningen in het cursusjaar 1992/1993, is ook professor Hans Kellner te gast geweest. Kellner is Professor of Humanities aan de Texas University en geen onbekende voor *Groniek*. Hij publiceerde een aantal artikelen in dit tijdschrift, zoals 'Beautifying the Nightmare' over de Franse Revolutie - een van zijn specialismen - in *Tekst en Context*. In *Diacritics* en *History and Theory* schreef hij onder andere artikelen over Braudel en over zijn leermeester Hayden White. Hoezeer White op verschillende terreinen van het wetenschappelijk bedrijf zijn inspiratiebron vormt, heeft hij ook in de loop van dit gesprek duidelijk laten blijken.

Belangrijk is Kellners boek *Language and Historical Representation. Getting the Story Crooked* uit 1988. Daarin bouwt hij de 'tropologie' van White's *Metahistory* uit tot een imposante theorie voor de narratieve geschiedbeoefening.

Kellner toonde zich in ons gesprek een zeer bereidwillig, voorzichtig en nauwkeurig formulerend, maar vooral uitvoerig en enthousiast prater. Veelvuldig bracht hij in het gesprek zijn meest geliefde *topics* ter sprake: het belang van een ironische houding; de tijdsopvatting van Ricoeur, voor wie het verleden alleen bestaat in de beleving daarvan in het heden en de noodzakelijke *narrative understanding* die de mens eigen is. Maar vooral datgene wat Kellner de *necessary error* noemt, die optreedt als een unieke gebeurtenis uit het verleden in de noodzakelijke algemene termen van taal wordt gevangen. Tropologie maakt de historicus bewust van deze noodzakelijke misvattingen, die onder andere in de gehanteerde stijlfiguren (tropen) verborgen zitten.

Een van uw belangrijkste uitspraken over geschiedenis luidt, dat het noodzakelijk is to get the story crooked, dat wil zeggen om het geschiedverhaal als krom of scheef, misschien zelfs vals te zien, terwijl de meeste historici vinden dat het hun taak is de story juist, right, te krijgen. Wat wilt u bereiken met een crooked story?

Die uitspraak is voortgekomen uit een toevallige opmerking, die ik Stephen Bann eens tijdens een conferentie heb horen maken. Iemand zei: "Het punt is to get the story right". "Nee, nee", antwoordde Bann, wiens werk ik zeer bewonder: "het is juist zaak to get the story crooked". Die losse opmerking zette verbeeldingsprocessen in mijn eigen hoofd aan het werk.

Ik beoog ermee, dat geschiedschrijvers zich zullen realiseren dat geschiedverhalen niet kant en klaar uit archieven komen of uit de ervaring of uit welke

vorm van de werkelijkheid dan ook. Dat elke configuratie van het verleden steeds weer noodzakelijkerwijs scheef moet uitvallen, op een soort doelbewuste wijze.

Het persoonlijke accent voor mijzelf ligt op het lezen van geschiedenis. Ik lees met één oog door de tekst heen, naar datgene wat er gerepresenteerd wordt; taal is dan een soort telescoop waar je doorheen kijkt. Met het andere oog kijk je dan tegen de taal aan als naar een ding op zichzelf, zoals Ankersmit zou zeggen. Die *crookedness* moet ons doen beseffen dat taal niet transparant is; geen telescoop maar veeleer een kaleidoscoop die fragmenteert, want de geringste beweging maakt uit de stukjes nieuwe patronen.

In de inleiding op uw boek vertelt u een anecdote over uw toneelkijker die gevallen was. Het verfijnde systeem van prisma's daarbinnen werkte niet meer, zodat u noodgedwongen het beeld 'crooked' kreeg. Dat maakte u bewust van de kijker zelf. Op dezelfde manier paste u het beeld van de kijker toe op het geschiedverhaal, maar u repareerde de kijker wel. Wilt u dan niet toch de story right krijgen?

Dat is wel waar... Ik denk dat dit een allegorie is. Er spreekt de vrees uit voor het open maken van een verfijnd instrument, maar ik zag ook in dat het een kunstmatig verkregen illusie is. Vanuit pragmatisch standpunt zie je alleen wat je op dat moment nodig hebt om te zien; vanuit kaleidoscopisch standpunt zijn scherpte en diepte niet wat je nastreeft.

Een toneelkijker wordt gebruikt om in te focussen op wat er op het toneel gebeurt. Maar er is werkelijk iets gaande op het toneel; Tannhäuser wordt er echt gespeeld. Heeft de geschiedenis zo'n parallel?

O ja, zeker, er gebeurt daar echt iets beneden, maar wat? Ik weet dat mijn ogen op verschillende manieren focussen, maar ook naar allerlei andere dingen kijken, dikwijls langs de belangrijkste personages heen. Ik wil ook naar de dirigent kijken als ik kan. Wat je feitelijk ervaart in die eerste acte, is een enorme serie van verstrooide mentale ervaringen. Niettemin zal mijn hoofd dat alles, als ik naar buiten kom, tot één ervaring hebben gemaakt. Waarom? Omdat ik van tevoren weet wat voor ervaring dat geweest had moeten zijn. Zelfs als ik het plot niet eerder had gelezen of gezien, weet ik wat voor een soort ervaring ik moet hebben gehad.

Op dezelfde manier gaat het met de creatie van, bijvoorbeeld, de Renaissance. Wanneer de historicus besloten heeft dat het plot van de Renaissance de wereld van de geleerde boeken zal omvatten, dan is al gekarakteriseerd wat het bewijsmateriaal zal zijn. Voor al het andere waarin een historicus ook geïnteresseerd kan zijn, bijvoorbeeld de prijs van het graan, is het concept 'Renaissance' dan van geen enkele betekenis. Beoefenaars van vrouwengeschiedenis, of feministische geschiedenis - ik geef de voorkeur aan vrouwengeschiedenis - stellen, dat vrouwen uit het verhaal van de Renaissance zijn weggelaten. Maar negenennegentig procent van alle individuele mensen is uit het plot weggelaten.

Dat ene procent waarmee de Renaissance verbeeld is, kan wel een rol spelen in een groter verband, maar de overgrote meerderheid blijft buiten beeld, omdat het subject gecreëerd wordt door het plot.

Je notie van plot gaat vooraf aan het verhaal en die notie bepaalt wat telt en wat niet. Het karakter is een functie van het plot. Dus, je ervaring van Tannhäuser wordt bepaald door wat er voor jou moest gebeuren om er geweest te zijn. Het is mogelijk te zeggen: ik begrijp niets van opera, ik heb er een hekel aan, ik gebruik de tijd, teneinde niet verveeld te raken, om naar iets anders te kijken. Of ik ben geïnteresseerd in de aard van mijn ervaring en ik probeer een *double vision* te hebben door mezelf te observeren, kijkend naar de opera, de opera horende.

Absoluut, er gebeuren voortdurend dingen. Maar het is het verhaal dat de gebeurtenis bepaalt die gerepresenteerd kan worden. Dat is wat het voorbeeld van de toneelkijker, of het voorbeeld van het theater als zodanig, ons helpt voor te stellen.

Welke functie heeft tropologie bij het beschrijven van het verleden?

Tropologie onderzoekt, hoe we als taalgebruikers altijd *in error* leven, mistasten, omdat alle taal gebaseerd is op woorden, grammaticale categorieën, die het radicale, particuliere en individuele van de dingen ontkennen. We spreken de waarheid in de vorm van illusie.

Door retorica te bestuderen kun je de taal 'open maken'. Op die manier is voorstelbaar te maken, hoe de structurering van het verhaal zich in alle niveaus van linguïstische conceptie doet gelden. Op de bodem wordt al beslist wat het onderwerp van je discussie is, welke gebeurtenissen, welke personages je kiest. Op het volgende niveau, dat van de feiten, kies je de grammaticale vormen voor veldslagen, verdragen. Daaroverheen ligt het thema: streven naar onafhankelijkheid, bevrijding. Op een eventueel nog hoger plan kun je dat alles gaan zien als een onderdeel van een universele wereldgeschiedenis.

Tropologie stelt je in staat de vinger te leggen op al de noodzakelijke *errors* en misvattingen, die op elk niveau opnieuw gemaakt worden; op de keuzes en beslissingen uit zeer veel gelijkwaardige andere mogelijkheden, die minder geschikt waren om dit speciale doel te dienen.

U kunt het zich, vanuit uw positie, veroorloven om verschillende opties gelijkwaardig te noemen. Is zo'n ironische houding niet de luxe van een Professor of humanities?

Zeker, dat is het ook. Dit opent een scala van vragen: aan de ene kant is er de status van de verhalen die slachtoffers vertellen, mensen die nog steeds in directe aanraking zijn met de *pain of history*, een overweldigende ervaring. Aan de andere kant is er deze ironische positie, die ik als het academische standpunt zie en in belangrijke mate de juiste instelling acht. Een positie die van oudsher geacht wordt buiten de tijd en buiten de plek van toen te staan, buiten het

lichaam, buiten *gender*, buiten natie. Een Olympisch standpunt als van God of van Goethe. We weten heel goed dat dat onmogelijk is.

Ironie wordt dan tot een puur theoretisch model, een ideaal perspectief op posities die niet mogelijk zijn. Ook over de plaats waar we zelf staan moeten we ironisch zijn. Ironie kan ons bewust maken van datgene waarvan we ons niet bewust zijn. Dat kan ons een zekere bescheidenheid leren, en de bereidheid de zaken ook eens van een andere kant te bezien. Luxe, ja, maar een zeer waardevolle, zelfs als het ertoe leidt dat we inzien dat we niet gelijk aan goden zijn.

U noemt in uw werk psychoanalytische methoden. Is 'reading the story crooked' te vergelijken met een houding die Freud 'gleichschwebende Aufmerksamkeit' heeft genoemd? De manier dus waarop Freud de verhalen 'leest', die zijn patiënten op de divan voor hem 'schreven'.

Ik vind psychoanalyse zeer interessant en ik ben daarbij zeer beïnvloed door een bepaalde visie op psychoanalyse die niet iedereen deelt.

Traumdeutung van Freud vind ik een prachtig en diepzinnig boek, maar het gaat niet over dromen, het gaat om *interpretatie*. Voor mij is dit het grote boek over hermeneutiek. Freud is een van die denkers, die je niet moet leren kennen via parafrases of beroemde uitspraken, hij is een auteur die je moet gaan opzoeken in zijn werk, dat je zomaar ergens moet openslaan om je erdoor te laten inspireren. Ik zie mezelf in Freuds werk. Ik sla een blad om en zeg: "ik ben Oedipus, ik ben de rattenman". Maar tegelijkertijd sta ik sceptisch en ironisch tegenover mijn eigen identificatie en mijn overtuigd zijn van de waarheid van Freuds psychoanalyse. En toch....

De notie dat het materiaal van de droomarbeid door iets in het onbewuste genarrativeerd wordt, is een schitterende suggestieve manier van denken. Ook over wat historisch denken is, of - ruimer - hoe we in het algemeen van ons leven een verhaal maken.

Dan gooien we immers alle componenten - *quick and dirty* noemen wij dat in de US - in een soort oorzaak en gevolg verband bij elkaar. Om zo de kracht van de ideeën, die in eerste instantie opgeworpen en weer losgelaten werden, te verhullen en te maskeren. De psychiater moet elk spoor van secundaire bewerking elimineren en de droom tot de grond toe afbreken. Zo worden die oorzaak en gevolg-betrekkingen ontkoppeld en raak je ze kwijt. Pas dan kun je een begin maken met echt vrije associaties.

Daaruit kan een hele andere narrativering voort komen, die analytisch en analyserend samen opbouwen. Een nieuw verhaal, dat te beschouwen is als superieur aan het vorige, dat bedoeld geweest was om de werkelijkheid van de droom te verbergen. Mij treft de ironie daarin, want welke status heeft dat nieuwe nu gekregen? Dat treft me steeds weer als ik Freud lees.

LaCapra leest teksten van Ernst Nolte en andere Duitse historici 'crooked' in psychoanalytische zin. Hij onderzoekt hun teksten op projectie, overdrachtsrelaties en andere door Freud benoemde reacties. Zo wil hij demonstreren dat de Duitse

historici nog steeds worstelen met hun eigen verleden. Hoe denkt u over zo'n psychoanalytische manier van lezen?

Dat is een interessante vraag; het is een kwestie van smaak. Zonder kritiek te willen uitoefenen op LaCapra's methode kan ik alleen maar zeggen dat ik ook psychoanalytische termen ironisch benader. Ik gebruik ze wel, maar ik kan me niet voorstellen dat ze de werkelijkheid beter zouden definiëren dan enige andere term, en ik denk dat LaCapra het daar wel mee eens zal zijn. Verschuiving, verdichting, overdracht zijn retorische topoi, gemeenplaatsen, die een publiek een zeker gemeenschappelijk referentiepunt geven. Opnieuw: noodzakelijke misvatting. Ik maak mij er bij tijden ook schuldig aan, maar hoe verhelderend dat soms ook is, het blijft altijd bepaald door de nood van het ogenblik.

Henry James heeft gezegd dat de personages een functie zijn van het plot. Het plot creëert personages naar behoefte en dat lijkt mij zeer juist gezien. Ik zie zulke psychoanalytische karakters als 'personages', in de zin van: 'ik ben overdracht', 'ik ben verschuiving'. Ze dringen binnen zodra het plot daar behoefte aan heeft. Ze zijn geen aspecten van de werkelijkheid, die noodzakelijkerwijze bestaan. Toegepast in een historisch debat moeten ze het werk van de retorica voortzetten. En retorica moet een bepaald publiek, in een bepaalde tijd en met hun speciale visie daarop, overtuigen.

Het is niet zo, dat LaCapra deze visie al van tevoren had en die daarna ging formuleren met gebruikmaking van deze retorische kunstgrepen. Nee, deze instrumenten voor het denken, deze 'personages' helpen hem bij het onderzoeken, het presenteren en overtuigen - of vaak ook niet, mag ik er wel aan toevoegen.

En juist psychoanalyse kan ons een zekere ironische houding aanleren om zulke psychoanalytische *topics* op de juiste waarde te schatten.

U schrijft ergens dat historici samen een 'gilde' vormen; een 'stam' waarvan de leden een zekere 'gedrevenheid' delen in het zoeken naar totaliteit, eenheid, coherentie en 'closure'. U bent daar - met al dat 'crooked' lezen - juist niet naar op zoek. Maakt u zelf nog wel deel uit van de stam der historici?

Of ik deel uitmaak van deze 'stam'? Ja en nee. Die gedrevenheid om van gedocumenteerde sporen uit het verleden een verhaal te maken en de behoefte aan, - hoe heb ik het ook weer gecategoriseerd? - totaliteit, *closure*, eenheid en coherentie, is in feite het enige wat historici gemeen hebben. Over het geheel genomen zijn ze uiterst verschillend. Ja, ik deel zeker de bezorgdheden die u zojuist noemde, maar ik probeer een tweede blik te hebben, een ironische kijk op mijzelf als ik die dingen doe.

Is deze reflectie, die tweede visie, nog wel een taak voor de 'stamleden' zelf, of is dat meer iets voor filosofen?

Aangezien de vraag naar legitimiteit in elk intellectueel streven speelt, zou het een filosofische zaak zijn. Aan de andere kant denk ik dat filosofen al zo doordrenkt zijn met de bekommernissen van hun eigen discipline, dat ze over de onze vermoedelijk weinig kunnen zeggen. Filosofen, historici en literatuur-theoretici zullen elk voor zich waarschijnlijk alleen kunnen zeggen wat hun eigen theorieën te bieden hebben.

Carlo Ginzburgs De kaas en de wormen is de geschiedenis van een individueel mens en diens particuliere problemen binnen de cultuur van zijn eigen tijd. Wanneer een historicus een zodanig gefragmenteerd standpunt kiest, bestaat dan niet het gevaar te ver van de rechte, grote lijn van een periode verwijderd te raken?

Ik denk van niet. In de eerste plaats vinden velen het idee van een universeel geschiedverhaal een veel groter gevaar voor de geschiedschrijving. Het probleem is niet dat universele geschiedschrijving zo moeilijk zou zijn, integendeel: het is te gemakkelijk. Ik denk dat alles wat die grote verhalen in kleine brokjes breekt, alles wat de doorleefde ervaring van het individu voor de geest roept, iets geheel anders is.

Het ironische is echter, dat we daarmee als het ware terug zijn op het punt waar de professionalisering van de geschiedwetenschap is begonnen. In de tijd rond 1820, de tijd van Ranke, begonnen historici voor het eerst het verleden te 'prepareren' en 'op te zetten'. Toen is er ook een begin gemaakt met bronnenkritiek. Een eerste principe daarvan is, dat ooggetuigen zich altijd in een zeer dubbelzinnige situatie bevinden. Een document van de eerste persoon die ergens bij aanwezig was, heeft wel een unieke waarde, maar mémoires zijn weer een uiterst verdachte vorm van geschiedschrijving. In feite zijn ze volstrekt geen geschiedschrijving.

Dat komt doordat het heden over alle verleden gebeurtenissen heerst en hun betekenis domineert. Het heden bepaalt wat verleden gebeurtenissen betekenen. We ervaren altijd maar één heden.

En daarmee komen we in de alles overheersende wereld van het narratieve en de narratieve theorie. Want de narratio configureert zodanig, dat het gevoel geproduceerd wordt: wij bevinden ons hier, in een stabiel heden - eventjes maar.

Om verschillende redenen is een boek als *De kaas en de wormen* goed. Het herinnert de mensen aan het schrijnende van het bestaan, maar het ironiseert ook de grote verhalen. En misschien kunnen we de noodzakelijke misvatting van de grote verhalen alleen relativeren door er een enorm aantal van zulke kleine, particuliere verhalen - zonder duidelijke betekenis of specifieke richting - tegenover te stellen.

Heeft literatuur een taak om de grens tussen geschiedenis en literatuur te overbruggen?

Ik veronderstel dat je daarmee de wereld van de fictie bedoelt? Tja... vanuit het respect dat ik tegenover literatuur koester, aarzel ik altijd om te zeggen welke taak die zou moeten hebben. Literatuur verbaast ons altijd en creëert zelf een eigen taak waarvan we nooit hadden kunnen denken dat die vervuld zou moeten worden. Als ik lees leer ik voortdurend, op een verbazingwekkende manier. Je bij literatuur betrokken voelen is een vorm van jezelf peilen, een analyse van je eigen diepten maken.

De postmoderne roman heeft de historische roman nieuw leven ingeblazen en die verlost uit een toestand van stilstaande 'bevroren animatie', door veel aspecten daarvan ter discussie te stellen. In het bijzonder kwesties van tijd, plot en oorzakelijkheid. Ik heb net een schitterende nieuwe historische roman gelezen, geschreven door een heel jonge Engelse auteur, Lawren Norfolk: *Lemprière's Dictionary*. Die roman speelt zich af in de achttiende eeuw en voornamelijk in Engeland, maar er zijn nogal wat flash backs met gebeurtenissen in Frankrijk. Er is sprake van samenzweringen in een kluwen van bizarre gebeurtenissen, een verbijsterend, paranoïde complex. De roman geeft een komische en tegelijk griezelige visie op een heel andere voorstelling van de opkomst van de Franse Revolutie. Absurd en fantastisch, maar zodanig dat het haast weer geloofwaardig wordt; zeer amusant. Alle postmoderne thema's komen er in voor. Een dergelijke roman bewerkstelligt een gigantische verschuiving in het denken over geschiedenis, een zich opnieuw voorstellen hoe de gebeurtenissen óók hadden kunnen uitpakken.

Met dank aan Job van Schaik (voorbereiding) en prof. F.R. Ankersmit (locatie).

Telefoon:

Geschiedenis

(020) 548 49 66

leeft

Secretariaat:

Historisch

postbus 71975

Nieuwsblad

1008 ED Amsterdam